

В данной статье рассматриваются особенности гендерных структур, используемых в каракалпакских литературных текстах. Была предоставлена информация о концепции гендера, гендерных стереотипах, гендерной идентичности, феминизме и мужественности. Пословицы-поговорки приводятся в качестве примеров к гендерлентам, которые считаются богатым литературным наследием нашего народа. Упоминались и фразеологические идиомы, являющиеся одной из особенностей нашего языка. Следует отметить, что наследие нашего языка в каждый период имеет свои особенности. Поэтому были приведены некоторые примеры из современной художественной литературы.

SUMMARY

This article examines the characteristics of gender structures used in Karakalpak literary texts. Information was provided on the concept of gender, gender stereotypes, gender identity, feminism and masculinity.

Proverbs and saying are used as examples for genderlects that are considered to be the rich literary heritage of our people. Phraseological idioms, which are one of the peculiarities of our language, were also mentioned. It should be noted that the heritage of our language in each period has its own peculiarities. Therefore, some examples have been cited from contemporary fiction.

ИНГЛИС ХӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ЕРТЕКЛЕРИНДЕ ЭПИКАЛЫҚ ҰАҚЫТ,
ЭПИКАЛЫҚ МӘКАН ХӘМ ЭПИКАЛЫҚ ҚАХАРМАНЛАР

З.К.Сайтова – ассистент оқытушы

Әжанияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сұзлар: фольклор, образ, эртак, фантастика, сөхрли, миф, вокеа, сюжет, мотив, пари. дев, қушлар, олма.

Ключевые слова: фольклор, образ, сказка, фантастика, закалдованный, миф, сюжет, событие, мотив, фея, великан, птицы, яблоко.

Key words: folklore, character, tales, epic, fantastics, enchanted, myth, spot, event, motive, fairy, giant, birds, apple.

Халық аўызеки дөретпелери хәр бир халықтың арзыў-эрманларын, ой-пикирлерин өзінде жәмлейди. Атап айтқанда, халық ертеклеринин мазмунында ертедеги адамлардың тилек-өтинишлери, арзыў-үмитлери орын алған. Ертеклерде ұақыт хәм мәкан аңызлардағыдай анық көрсетилмейди. Және тарийхый сәнелер де, тарийхый тулғалар да анық сөз етилмейди. Яғный, бул дөретпелерде эпикалық ұақыт хәм эпикалық мәкан, эпикалық қахарманлар орын алады. Мәселен, ертектің басламасында “Бир бар екен, бир жоқ екен”, “Бурынғы өткен заманда”, “Ерте-ерте-ертеде, ешки куйрығы келтеде”, “Жүдә ерте заманларда”, “Бурында” сыяқлы қатарлар эпикалық ұақытты билдиреди. Яғный, бунда ұақыт анық көрсетилмейди. Және де, “алыс-алысларда”, “узақ еллердиң биринде”, “кус ушса қанаты күйетуғын, жерде жүрсе аяғы күйетуғын шөллерде”, “пәлен деген жерде” сыяқлы қатарлар эпикалық мәканды аңлатады.

Ертеклерде хәдден тыс наятый күшке ийе эпикалық қахарманлар да қатнасады. Қахарманның бир өзи мыңлаған душпанларына қарсы шығып, оларды жеңип, мурат-мақсетине жетеди. Мысалы, “Абат батыр” [1:11-18] атлы каракалпак халық ертегинде Абат батырдың бир өзи патшаның мыңлаған әскерлерине қарсы турып, оларды жер менен жексен етеди. Қалаберсе, оның жолдаслары да эпикалық персонажлар есапланады. Олардың бири жети жыллық өликке жан бериўши, екиншиси бир ақшамда бир қаланы салыўши, үшіншиси бир қаланы екинши қалаға көшириўши. Олардың ис-хәрекетлеринин, күш-ғайратының, өнеринин шеги жоқ. Ертедеги адамлар усындай қыялай қахарманларды, персонажларды ойлап тапқан. “Қыран” [2:19-26] атлы каракалпак халық ертегинде патшаның баласына пери қызды алып келип беретугын персонаж Қыран деген ғайрытәбийий адам. Ол күдиретли күшке, сыйқырға ийе. Адамлардың аяғы тиймеген эпикалық мәканларға барып келе алады. Себеби, оның өзи эпикалық персонаж саналады.

“Батыр бала” [2:46-58] атлы каракалпак халық ертегинде бас қахарман гидиман дәўлерди жеңип, урлап кетилген қызларды алып келеди. Соның менен бирге, батыр бала сунқар, туйғын, қаршыға болып ушыўды, сыйқырлықты үйренеди. Бунда эпикалық қахарманның фигурасы ашып берилген. Ертекиши

қахарманның күш-ғайратын, турпатын, характерин гипербола аркалы сәўлелендирген.

Дүнья жүзинде өз орнына ийе англичанлардың фольклоры да өз алдына. Англичан халық ертеклери рус, немец, француз халық ертеклерине салыстырғанда сәл кеширек жыйналған. XIX әсирдиң ақырларына келип ғана англичан халық ертеклери топланған, жазып алынған. Англичан фольклор клубының президенти Джозеф Джекобс (1854-1916) усы халықтың ертеклерин жыйнады хәм еки томлық китаптарда басып шығарды. Ол халық аўзынан ертеклерди жыйнаўда қыйыншылықларға дус келген. Себеби, көплеген халық ертеклери умытылып кеткен. Джекобс бул әжайып аўызеки дөретпелерди қайта әдебийлестирип редакторламаған. Яғный, А.Н.Афанасьев (рус), Шарль Перро (француз), аға-ини Гриммлер (немец) сыяқлы қалай еситкен болса солайынша ертеклерди жыйнап, басып шығарған. Ол, халық қалай жаратқан болса солайынша жыйнап баспаға таярлады.

Көплеген англичан халық ертеклери француз хәм немец халық ертеклерине уксас болып келеди. Себеби, бул халықлар өтмиште бир-бирине тығыз байланыслы болған. Англичан фольклоры бул халықлардың аўызеки дөретпелеринен мазмуны жағынан алыслап кете алмас еди. Бирақ, тийкарынан алғанда англичан халық ертеклеринин өз алдына көркемлик өзгешелиги де бар. Англичан халық сыйқырлы ертеклери басқа түрлеринен ажыралып турады. Қыялай персонажлар, қара күшлер, батырлық ертеклерде адамхор дәўлер хәм оларға қарсы гүресетуғын әпиўайы дийқан баласы Джек сыяқлы унамлы қахарманлар қатнасып отырады. Бир-еки ертеклерде адамлар мийнеткеш, ҳақгөй, батыр, нағыз халық қахарманлары болып келеди. Мысалы, “Adventures of Jack the Giant-Killer” (“Дәўлерди өлириўши Джектің басынан кеширгенлери”) атлы англичан халық ертегинде дийқанның баласы Джек, дәслебинде сыйлық ушын хәрекет еткен болса, сәл кейинирек халықты адамхор дәўлерден қутқарып батырлық көрсетеди. Англичан ертеклери қахарманларының барлығы да жақсы, унамлы бола бермейди. Дүньяда ең биринши капитализм пайда болған буржуазиялық Англияда адамлар саўда-сатық, исибилерменлик, пайда көриў ушын алдаўшылық, хийлекерлик етип жасағанлығы белгили. Мысалы,

"Molly Whuppie" атлы ертеkte Молли атлы қыз, "Jack and the Beanstalk" (Джек хэм лобья собығы) атлы ертеkte Джек атлы бала адамхор дәўлерди алдап, өзлерине хэм жақынларына бахыт излейди.

Англичан халқына юмор оғадат тән. Халық ертеклериниң басым көпшилигин юмор ийелейди. Бул халық ертеклериндеги сюжетлер хэм образлардан белгили жазыўшылар өз шығармаларында қолланған. Рус жазыўшылары да англичан халық ертеклеринен өнимли пайдаланған. Дүнья жүзине белгили "Үш айыў" атлы ертект негизинде англичан халық ертеги саналады. Л.Н. Толстой бул ертекти рус халқының балалары хэм жас өспиримлери ушын айтып берген. Англичан халық ертеклеринен заманағой совет әдебиятының ўәкиллери де пайдаланды. "Үш кишкене шошқа" атлы дөретпе де англичан ертеги есапланады. С.В. Михалков ертекти рус тилине аўдарып, және қайта ислеп шыққан. Англичан вариантында шошқа былай дейди: "Сақал-муртым менен ант етемен". Буннан көринип турғанындай, ертектиң дәслепки вариантында шошқалар емес, ал ылақлар хәрекет еткен. Англичан фольклорында бир ертектиң бир неше вариантлары бар. "Үш айыў" ертегиниң үш варианты белгили. Биринши нұсқасында үш айыўдың үйине бир алтын буйра шашлы қыз, екіншисинде жаман кемпир, үшіншисинде тұлқи келеди. "The Gingerbread Man" ("Пряник адам") хэм "Johnny-cake" (Джонни-торт) атлы ертеклер бир-бирине уқсас, бирақ, хәр түрли ертеклер саналады. Соның менен бирге, «Колобок» атлы рус халық ертегине де жақын. "Catskin" ("Пышық териси") хэм "Cat of Rushes" ("Қамыс қалпақ") атлы ертеклер де бир-бирине уқсас, бирақ дыққат аўдарылғанда бир-биринен айырмашылығы сезиледи. Вильям Шекспирдиң "Король Лир" трагедиясы да "Cat of Rushes" ("Қамыс қалпақ") атлы ертектиң сюжетлери тийкарында жазылған. Ертект пенен трагедияның басланыўы жүдә уқсас. Мысалы, еки шығармада да әкеси қызларынан

оны қаншалли жақсы көретуғынлығын сорады [3:3-4].

Жоқарыда атап өтилген "Molly Whuppie" [3:28-31] атлы ертектиң бас қахарманы Молли атлы қызға қарсы эпикалық персонажлар хәрекет етеди. Ал, "Jack and the Beanstalk" [3:31-35] (Джек хэм лобья собығы) атлы ертеkte Джек атлы бала әпиўайы қарапайым қахарман. Адамхор дәўлер болса эпикалық персонажлар саналады. Ақыллы хэм сумлықлы Джек дәўлерди алдап, өзлерине хэм жақынларына бахыт излейди.

К.Қадыров өзбек халық сыйқырлы ертеклеринде заман (ўақыт) хэм мәкан түсиниги бойынша филология илимлери кандидаты илимий дәрежесин алыў ушын диссертация жумысын қорғады. Илимпаз биз жоқарыда атап өткен эпикалық мәкан, эпикалық заман (ўақыт), эпикалық қахарман хэм олардың айырмашылығы бойынша бир қатар мағлыўматларды келтирген. Алым Европа хэм түркий халықлардың ертект жанры бойынша исленген жумысларына тоқтап өткен. Оның усы диссертация жумысында ертеклердеги эпикалық ўақыт, мәкан, қахарманлар бул жанрдың тийкарын курайтутғынлығы, сол арқалы дөретпениң көркем болатутғынлығы келтирилген [4:143].

Ш.Турдимов ертект жанры бойынша исленген жумысларының биринде ертект жанрына бахалы пикир билдирген. Оның пикиринше, ертект ермек нәрсе емес. Ертект жоғалса жаўызлық басланады. Бул дөретпелерде билимлер коды жасырынған. Илимпаз ертеклердеги символлар, "Барса келмес" (эпикалық мәкан) туўралы да мәнили дереклерди атап өткен [5:3-53]. Шынында да, ертеклердиң күш-қудирети, эстетикасы өз алдына. Бул аўызеки дөретпелерде ўақыя-хәдийселер реаллықтан көре фантастикалық сўўретлеўлер менен боялады. Ертеклердеги эпикалық ўақыт, эпикалық мәкан, эпикалық қахарманлар, образлар, мотивлер, сюжетлерди анализ етип үйрениў фольклортаныўдағы изертлениўи керек мәселелерден саналады.

Әдебиятлар

1. Карақалпақ фольклоры. – Нөкис: "Қарақалпақстан", 1977. I том. 364-б.
2. Qaraqalpaq xalıq ertekleri. – Nókis: "Qaraqalpaqstan", 2019. 428-b.
3. Английские народные сказки. – Москва: "Просвещение", 1986. –С.127.
4. Қодиров К. Ўзбек сеҳрли эртақларида замон ва макон талқини: Филол. фан. номз...дисс. -Тошкент: 2004. 143-б.
5. Турдимов Ш. Ҳикмат хазиnasi. -Тошкент: "Ўзбекистон", 2016. 280-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада англиз ва қарақалпақ халқ эртақлари қиёсий ўрганилған. Шу билан бирге, эртақларда эпик қахрамон, эпик макон, эпик замон назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилинған. Эртақларда жуда кучли эпик қахрамонлар хам қатнашади. Қахрамоннинг бир ўзи минглаб душманларига қарши туради. Уларни енгиб, мақсадларига етади. Масалан, "Абат ботир" қарақалпақ халқ эртағида Абат ботир бир ўзи подшонинг минглаб аскарларига қарши курашиб, уларни енгади. "Ботир бола" номли қарақалпақ халқ эртағида бош қахрамон одамхўр девларни енгади. Ботир ўғирлаб кетилган қизларни олиб келади. Бунда эпик қахрамоннинг характери очиб берилған. Эртақчи, қахрамоннинг куч-қудратини, характерини гипербола орқали ифодалаған.

РЕЗЮМЕ

В статье сравниваются английские и каракалпакские народные сказки. А также, в сказках теоретически и практически изучаются эпический герой, эпическая территория, эпическое время. В сказках также принимают участие очень могущественные эпические герои. Один герой противостоит тысячам врагов. Например, в каракалпакской народной сказке «Абат-батыр» герой в одиночку сражался с тысячами царских воинов и победил их. В каракалпакской народной сказке «Храбрый мальчик» главный герой побеждает великан-каннибалов. Богатырь приводит похищенных девушек. Он раскрывает характер эпического героя. Рассказчик выразил силу и характер главного героя через гиперболу.

SUMMARY

The article compares English and Karakalpak folk tales. And also, in fairy tales, the epic hero, epic territory, epic time are studied theoretically and practically. Very powerful epic heroes also take part in fairy tales. One hero confronts thousands of enemies. For example, in the Karakalpak folk tale "Abat-batyr" the hero fought alone with thousands of royal soldiers and defeated them. In the Karakalpak folk tale "Brave Boy", the protagonist defeats the giant cannibals. The hero brings the kidnapped girls. It reveals the character of an epic hero. The narrator expressed the strength and character of the protagonist through hyperbole.